

N. Szabó József

Magyar-osztrák kulturális és tudományos kapcsolatok a második világháború után (1945-1948)

Hagyományos kötődés a német kultúrához

Történelmi és hatalmi-politikai okok miatt, valamint a németeknek, a német nyelvterületeknek a világ szellemi-tudományos életében játszott meghatározó szerepe folytán az elmúlt évszázadokban a magyar szellemi-tudományos élet erős szálakkal kötődött a német kultúrához. A német kultúra meghatározó szerepe ellenére a magyar szellemi elit egy része állandóan kereste a kapcsolatot más nagy népek kultúrájához, így a francia kultúrához is. Az egyetemes civilizáció értékeinek, így a francia kultúrának preferálása nemcsak a világszinten álló műveltség elismerésével és igenlésével magyarázható, hanem egyfajta ellensúlykeresés volt a német nyelvű Habsburg politikai törekvések ellen, amelyekben sokan nemzeti létünk és kultúránk veszélyeztetését látták. A német kultúrkörhöz való különleges viszony azonban sohasem jelentett kizárólagosságot, csak egy meghatározott német nyelvű országgal való kapcsolatot, hiszen a német kultúra évszázadok óta több államhatáron belül is fejlődött.

Az egyes német nyelvterületű országok világpolitikai súlya, valamint a német és az egyetemes kultúrában játszott szerepük miatt a magyar kultúrpolitika ezen a téren preferenciákat érvényesített, egyoldalúságokra azonban csak ritkán került sor. A német egyetemek a protestáns lelkészek mellett a magasabb tudományosságot célul tűző magyar tudósoknak is alma materei voltak. A német egyetemekkel való kapcsolat mellett Bécs a magyarság számára a kultúra egyik központja maradt, a magyar kultúra Bécsen keresztül kötődött az egyetemes művelődéshez.

A kisémet egység porosz úton történt létrejötte után egyedülálló tudományos és technikai fejlődést produkáló bismarcki Németország* szerepét felismerve és elismerve a bécsi kötődés továbbra is megmaradt. A magyar kultúrpolitika nemcsak az Osztrák-Magyar dualista Monarchia létrejötte és fennállása miatt tartotta fontosnak Bécset, hanem azért is, mert a Monarchiában megvalósult német kultúra a különböző interetnikus hatások – szláv, zsidó stb. – következtében igen jelentős szellemi produktumokat hozott létre.

* Németország történetével Tokody Gyula – Niederhauser Emil: Németország története. Akadémia Kiadó, 1972. c. könyvükben foglalkoznak.

Az első világháború előtt a német kultúra hatása, az ahhoz való viszony így „kétpólusú” volt. A világ egyik fontos tudományos központjává vált Németország mellett a magyar kultúra az osztrák-német kultúrához is erősen kötődött, sőt több területen annak fejlődésére is hatással volt.

Az első világháború után a magyar szellemi-tudományos életnek a német kultúrához és tudományhoz való viszonya nemcsak azért módosult, mert a Monarchia szétesése után a korábbi politikai egységből következő direkt kapcsolódásunk az osztrák-német kultúrához megszűnt, hanem azért is, mert megváltozott Bécs szerepe a világkultúrában. A változás ellenére Bécs a világ klasszikus kulturális értékeinek egyik központja és a magyar történelmi és kulturális értékek egyik tárháza maradt, továbbá a magyar emigráns baloldali kulturális elit egy része számára működési lehetőséget biztosított, és összekötő kapcsot jelentett az egyetemes művelődés progresszív irányzataihoz. Ugyanakkor a vesztes háború ellenére Németország nemcsak a világ tudományos központja lett, hanem a progresszív művészetek egyik egyetemes központjává is vált. A német műveltség a magyar szellemi élet számára azért is felértékelődött, mert a weimari köztársaság idején a Magyarországon vallási és politikai okok miatt üldözöttek, a numerus clausus kirekesztettjei lehetőséget kaptak egyetemi tanulmányok folytatására, szakmai-tudományos kutatásra. Közülük sokan később Nobel-díjasok lettek.

1921-től 1933-ig a német kultúra és tudomány nemcsak az üldözöttek között vált kiemelt fontosságúvá, hanem a hivatalos klebelsbergi kultúrpolitikában is. Ösztöndíjasok százai ismerkedtek az akkori világ legmagasabb szintű tudományával és haladó művészetével. A II. világháború utáni magyar kulturális és tudományos elit nagy része ekkor került közvetlen kapcsolatba a német szellemséggel.

Hitler hatalomra jutása a magyarságnak a német kultúrához való viszonyában „új” helyzetet teremtett. A fasiszta értelmiség- és tudománypolitika miatt Németország – a háborús célkitűzéseket segítő tudománytól eltekintve – elveszíti vezető szerepét a világ tudományos életében, a progresszív tudósokat elüldözik, a tudományos szabadságot felváltja a hatalom szolgálata.

A világtudomány központja az Amerikai Egyesült Államokba került át. A szellemi élet legkülönbözőbb területein, így hazánkban is teret nyernek a náciizmust kiszolgálók, a német irodalom és művészet igazi értékeit képviselőket pedig külső és belső emigrációba kényszerítik. A területrevízió megvalósítása érdekében a fasiszta Németországhoz fűződő politikai kapcsolatok ellenére a magyar kultúrdiplomácia kevésbé került a náci kultúrpolitika befolyása alá, mint a szomszédos országok bármelyike, sőt bizonyos területeken Magyarország nyitottabb volt. A magyar egyetemi hallgatók külföldi ösztöndíjait elemezve megállapíthatjuk, hogy a Kelet el volt zárva, Németországba az ösztöndíjasok 21,3%-a került, míg a külföldi ösztöndíjak 79 százalékát a nyugati kapcsolatok ápolására használták fel.

A tudományos kapcsolatoknak 15,6 %-a esett a náci Németországra, ugyanakkor az Egyesült Államokkal csaknem ilyen arányú tudományos kapcsolatai voltak az országnak, amiben Nagy-Britannia 15,11%-kal, Franciaország pedig 11,8 %-kal részesült. Könyveket, folyóiratokat és más kiadványokat is inkább Nyugat-Európával cserélt Magyarország, mint a náci Németországgal. A magyar könyv-, folyóirat- és kiadványcserének 23,95 %-a esett a korabeli Németországra. A magyar egyetemek külföldi díszdoktorainak 24,8 %-a származott a náci Németországból, az angolok 19,7 %-kal, a franciák pedig 13,6 %-kal képviselték magukat.

A magyar kultúra a háború alatt sem került teljesen fasiszta befolyás alá. A könyvkiadási statisztika és a nyugati könyvek magyarországi forgalmazása is ezt támasztja alá. Magyarországon – Svájcra keresztül – úgyszólván minden könyvet be lehetett szerezni. A kapcsolat méreteire jellemző, hogy a legnagyobb svájci könyvexportőr cég, a Schweizerischer Vereint-Sortement 1941-1942-es forgalmának egyharmada, 31,6 % hazánkba irányult. Folyamatosan érkeztek az országba az emigrációban lévő német írók művei¹ Stockholmból és a Bennann-Fischer Verlag német nyelvű kiadásában.

A háború alatt 506 német munkát fordítottak magyarra, ebből 42 emigráns német mű volt. A francia és angol irodalmi termésből viszont 1612-t. Magyarországon 25 %-kal több a zsidósággal szimpatizáns mű jelent meg, mint antiszemita kiadvány. A film területén is nyitott volt az ország. Amíg egyáltalán be lehetett mutatni külföldi filmeket, Magyarország teljes figyelme az Egyesült Államok felé fordult. Ezt igazolják az 1934-1939 közötti filmstatisztikák.

<i>1934-ben</i>	<i>59 német</i>	<i>134 amerikai</i>
<i>1935-ben</i>	<i>45 "</i>	<i>125 "</i>
<i>1936-ban</i>	<i>41 "</i>	<i>100 "</i>
<i>1937-ben</i>	<i>31 "</i>	<i>92 "</i>
<i>1939-ben</i>	<i>28 "</i>	<i>111 amerikai filmet mutattak be.</i>

Azt, hogy a magyar film nem került a német filmpolitika vonzásába, az is jelzi, hogy az adott időszakban a német mozikban egyetlen magyar filmet sem mutattak be, ugyanakkor a nyugati országokban játszották a magyar filmeket. Képzőművészeink is csaknem teljesen nyugat felé fordultak.²

A náci Németország nyomása, valamint a Magyarországon is erősödő szélső-jobboldali tendenciák hatására a hitlerizmus időszakában a fasiszmust szolgáló intézkedésekre is sor került, de a magyar szellemi élet demokratikus része a német kultúra megmaradt valódi értékeihez igyekezett kapcsolatot teremteni. Bécs jelenti ekkor az összeköttetést az igazi német értékekhez, 1938 után azonban már csak a svájci német kultúrán keresztül van kapcsolódás az értékes német szelle-

1 Varga Sándor: A magyar könyvkiadás-könyvkereskedelem 1945-1975. p. 27.

2 Kis Újság, 1945. július 6.

miséghez. Az alpesi országon keresztül érintkezik a magyar kultúra az ottani német emigrációval és a megmentett német értékekkel. A háborúba való belépésüktől, 1941-től már nemcsak a német, hanem az egyetemes kultúrához való kötődésünknek egyik legfontosabb országa lesz Svájc.

Az új orientációk szükségessége

A II. világháború után a német kultúrához való viszony a már új és demokratikus kultúrpolitika és kultúrdiplomácia egyik legbonyolultabb és legkényesebb problémája volt. A kérdés megoldása annak ellenére igen nehéz volt, hogy az emigrációból hazatért baloldali szellemi elit nagy része a német kultúrkörhöz kötődött, ismerte annak értékeit, közülük többen – Lukács Györgytől Balázs Béláig – annak gazdagításában meghatározó szerepet játszottak. Magyarország számára a helyzetet igen bonyolulttá tette, hogy annak a Németországnak volt a szövetségese, amely a magyarságot 1944. március 19-én végül is megszállta és katasztrófába sodorta.

Az elszigetelt helyzetben lévő Magyarország számára 1945-ben, saját identitásának helyreállítása idején igen nehéz volt megtalálni azokat a pontokat, amelyeken keresztül rendezni tudta volna a német kultúrához való viszonyát. Nehéz volt ez azért is, mert a háború után az ismert okok miatt a németiség nemzetközi megítélése egyértelműen negatív volt. Ezekben az években a németiségtől való elhatárolódást mind Keleten, mind Nyugaton gesztus értékűnek tartották. A hidegháború kibontakozásáig a németellenesség Magyarország számára a nemzetközi felfogással való azonosulást jelentette.

A magyar kulturális vezetés ugyanakkor nem térhetett ki a probléma elől, már csak azért sem, mert a háború befejezése után Magyarország nemzetközi kötelezettségei folytán, és saját demokratikus berendezkedésének megteremtése érdekében több antifasiszta intézkedést hozott. A németiség és a fasiszmus fogalmának több esetben történt egybemosása révén – nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is – nem sok lehetőség volt a kérdés differenciált megközelítésére. A problémák illetően való kezelése idején ezért hibák sorozatát követték el, olyan lépésekre is sor került, amelyek csak évtizedek után lettek korrigálhatók, s az általuk keletkezett veszteségek szinte jóvátehetetlenek bizonyultak.

A kérdés feltárása többek között azért is fontos, mert nemcsak Magyarországon, de nemzetközileg sem feldolgozott, hogy az egyes országok milyen felfogást fogalmaztak meg a II. világháborút követő években a német kultúrával kapcsolatban. A korszakban érvényesülő teljes tagadást, vagy esetleg olyan értékek találását, bizonyos kitörési pontokat, amelyeken keresztül az antifasiszta-demokratikus célok megvalósíthatók lettek, de mégsem szakadt meg a kapcsolat a világkultúrában és tudományban örök értékeket produkáló német művelődéssel. Egy olyan ország számára, mint Magyarország, ahol a német kultúrához ilyen erős volt a kötődés, ahol a tudományos elit nagy része német nyelvtudású

volt, és ahol a tudományos kapcsolatokban dominált a német kutatókhoz fűződő viszony, ott a német kultúrával való totális szakítás csak tragikus következményekkel járhatott volna.

A kutatás feladata annak bemutatása, hogy a különböző szempontokat figyelembe vevő kultúrpolitika miként válaszolja meg ezeket a bonyolult kihívásokat. Minden hatalmi elit örökséget vesz át, egy olyan múltat, mely terheli vagy megalapozza jövőbeni cselekedeteit. A háború utáni magyar kultúrpolitikának is egy adott múlttal – a közelmúlt tragédiájával és a német kultúrához fűződő pozitív viszonytal terhelt – kellett politizálnia. A magyar kül- és kultúrpolitika tudatosan a németiséggel és német kultúrával való kapcsolat lazítását ambicionálta.³ A németiséggel való szakítás hangsúlyozásától Magyarország 1945-ben nemzetközi emancipációjának felgyorsítását remélte.

1945-ben a szovjet érdekszférában nemcsak a német kultúra szorult vissza, hanem a német népesség is törvényen kívüli helyzetbe került. A kelet-európai térségből 9 millió németet telepítettek át Németországba. Magyarországról 170 ezret, de ezen felül 40-50 ezer ember elmenekült. A magyarországi németektől közel 300 ezer hold földet és 45 ezer házat vettek el. A hazai németiség nem sejtette, hogy mi vár rá a háború után. A németiség egy részét a 30-as, 40-es években hatalmába kerítette ugyan a náci német szellemiség, sokan beléptek a Volksbundba is, de ez nem jelentette azt, hogy a többség ellenségesen tekintett a magyarságra. Inkább felerősödött német identitásuk, elsősorban az összetartozás tudatosodásáról volt szó. A kompromittálódott fasiszta népi németek elmenekültek, de akik véltlennek érezték magukat, azok maradtak. A váratlan erővel lesújtó kitelepítési határozatok éppen az ártatlanokat büntették leginkább.

A magyar-német kulturális kapcsolatok gazdag hagyománya ellenére a fasiszta a potenciális lehetőségeket is beárnyékolta. Az új orientáció azzal járt, hogy a német(országi) kultúra teljesen visszaszorult, a német szellemiség és tudomány szerepe a magyar művelődéspolitikában a legminimálisabbra korlátozódott. A német kultúra pozícióvesztése nemcsak magyar jelenség volt, hanem hasonló tendenciák érvényesültek világszerte. A háborús szörnyűségek és az abban játszott német szerepből adódó felelősség miatt a kérdés gondokat okozott ma-

3 Magyarország, demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja . Néplap, 1944. november 3.;

A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. p. 37-41.;

A Független Kisgazda és Polgári Párt programja. Írta: Nagy Ferenc. Budapest, 1945. p. 13-23.; Balogh Sándor-Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948) Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. p. 184.;

A Nemzeti Parasztpárt Kis kátéja. Néppel a népért. Sarló kiadása. É. n. p. 3-45.;

A Magyar Kommunista Párt országos értekezlete. 1945. május 20-21.; In: A Magyar Kommunista Párt Szociáldemokrata határozatai. p. 81-86.;

A Független Kisgazdapárt 1945. augusztus 19-20. Országos Nagyválasztmánya. In.: Balogh Sándor-Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok. p. 38.

gában Németországban is. 1945-ben a német identitászavar miatt egy tudatos amerikai koncepcióba ágyazva, az amerikai kultúrexpanzió részeként a fasiszta szellemiség kiirtása sokszor a német kultúra, a német klasszikus értékek elvesztését is jelentette.

Magyarországon a háború elvesztésének következménye volt az identitászavar, az elbizonytalanodás, a nemzeti pesszimizmus és büntudat, valamint az átmeneti kisebbségi érzés. A nemzetet sújtó lelki traumából és elszigeteltségből való kitörés egyik eszköze lett a kultúrdiplomácia. Ebben a válságos helyzetben olyan kultúrkapcsolatokat kellett kialakítani, amelyek az egyes kultúrákhoz való viszonyt is újraértékelik.

Az antifasiszta célkitűzések megvalósítása és a német értékek megtartása arra ösztönzött, hogy a német kultúra reprezentánsa ne Németország legyen – ahogy addig sem kizárólag az volt –, hanem más német nyelvű országok: olyan államok, amelyek nem kompromittálódtak, illetve maguk is a fasiszmus áldozatai voltak, vagy részben fenyegetve érezték magukat Hitlertől.

Ausztria jelentősége az újabb tájékozódásban

A háború utáni politikai környezetben és a nemzetközi németellenesség idején Magyarországon sem jósoltak nagy perspektívát Németországnak. A fasiszta Németország bűne ellenére azonban a világkultúra elképzelhetetlen volt a német kultúra és tudomány nélkül. Ebben a helyzetben feltételezhető volt, hogy a német kultúrát Ausztria, illetve Bécs fogja reprezentálni. A háború után úgy látszott, hogy Németország nemzetközi kulturális-tudományos pozícióinak elvesztése miatt Bécs nemcsak a német kultúrát illetően fog meghatározó kultúrpolitikai missziót betölteni, hanem olyan centrummá válhat, amelyre csak Európa kevés kulturális központja alkalmas.

Az osztrákok mindent elkövettek, hogy Bécs kultúráját újra felépítsék. A háború befejezése utáni első naptól kezdve nem szüntek meg kifelé és befelé egyaránt hirdetni, hogy az osztrák fővárosnak, Ausztriának létjogosultsága magas, az egész világ által elismert kultúrájában rejlik; hogy Ausztria lehet ugyan kis ország és szegény, de kultúrában nagyhatalom. A háború befejezése azonban Ausztriában is identitászavart idézett elő. Az újrakezdést a győztesek segítették, a fasiszma maradványainak a felszámolását a szövetséges ellenőrző bizottság ugyanakkor különös szigorral végezte.⁴

Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a jól működő bécsi Magyar Kulturális Intézettel képes volt a Bécsben kibontakozó szellemi együttműködésbe bekapcsolódni. Egy olyan intézettel rendelkezett, amely könyvtára és kiépített kapcsolatai révén döntően hozzájárulhatott a magyar kulturális törekvések megismertetéséhez. A magyar kultúra háború alatt Bécsben maradt

4 Új Magyar Központi Levéltár (UMKL)-XIX-I-1e. 1947-95.026

képviselői, mindenekelőtt dr. Miskolczy Gyula professzor, az intézet főigazgatója mindent elkövetett a kulturális pozíciók megtartása és lehetőleg újabbak kiépítése érdekében.

Miskolczy Gyula, a bécsi Collegium Hungaricum 1935-től kinevezett vezetője már 1945 tavaszán felvette az érintkezést a kultúrkapcsolatok kiépítése érdekében Fischer közoktatásügyi államtitkárral és Lugmayer államtitkárral. Lugmayer a megbeszélésen kijelentette, hogy ha a szövetséges hatalmak elismerik az osztrák kormányt, az rögtön iparkodni fog felvenni a szellemi kapcsolatokat a környező államokkal, elsősorban Csehszlovákiával és Magyarországgal, valamint Jugoszláviával, és ebben az értelemben üdvözlőné, ha a Magyar Intézet folytatná működését.⁵ Miskolczy Gyula 1945 tavaszán megkezdte előadásait a Bécsi Egyetemen, aminek kultúrdiplomáciai jelentőségén túlmenően felsőoktatás- és tudománypolitikai fontossága is volt, mert Bécsben 1945-ben 90 professzort függesztettek fel, és így Miskolczy, a kiváló levéltáros-történész az osztrák történelemtanításban hézagpótló szerepet töltött be.⁶

A kezdettől fogva erőteljes magyar kulturális aktivitás Ausztriában azzal is magyarázható, hogy a bécsi magyar kulturális intézetek épületei ritka szerencsével csak minimális kárt szenvedtek. Az intézet segített az ottrekedt magyaroknak, hozzájárult a különböző főiskolákon és intézetekben a nyári szemeszterek megnyitásához. A Magyar Intézet legnagyobb értéke, több mint 20 000 kötetes könyvtára úgyszólván teljesen ép és sértetlen maradt.⁷

Miskolczy professzor mellett Paulinyi Oszkár levéltáros ugyancsak céltudatosan képviselte a magyar érdekeket. Paulinyi közreműködésének köszönhető, hogy az állami levéltár igen értékes „Hungarica” sorozata sértetlenül került vissza vidéki rejtékhelyéről, ahová a bombázások elől menekítették.⁸

Miskolczy Gyula már 1945. június 1-jén úgy látta, hogy a közeli hónapokban esedékesse válik Magyarország kulturális kapcsolatainak felvétele Ausztriával. A főigazgató nem tudta, hogy milyen formában kerülhet erre sor, nem volt bizonyos abban sem, hogy az új osztrák kormány adaptálja-e a régi, a két világháború között kötött osztrák-magyar kulturális egyezményeket, avagy új szerződések megkötésére lesz szükség. Tekintettel arra a rokonszenvre, amelyet Ausztria a győztes nagyhatalmakkal élvez, Miskolczy szerint Magyarország részéről kívánatos lenne Ausztriával a kulturális kapcsolatokat lehetőleg szorosra fűzni, és a magyar kulturális intézeteket a kulturális csere minden ágazatában (tudomány, irodalom, könyvkiadás, zene stb.) központtá tenni, és helyzetüket erősíteni. A főigazgató ugyancsak fontosnak tartotta, hogy Magyarország kulturális pozícióit

5 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

6 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

7 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

8 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491; Az osztrák-magyar kulturális egyezményt 1935. március 4-én Bécsben írták alá.

az egyetemeken, a levéltáraknál minden eszközzel fenntartsa. Felfogása szerint a bécsi Magyar Intézet a magyar kultúrának páratlan előjogokat és kisugárzási lehetőségeket nyújthat.⁹

A magyar kormányzat is tisztában volt Bécs új szerepével, ezért a vallás- és közoktatási miniszter 1945. október 31-én megbízta Miskolczy Gyulát, hogy a hivatalos kapcsolatokat tartsa fenn az osztrák szervekkel. A magyar kormány látta, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló sok évszázados kapcsolatok, valamint a Duna-völgye békéjét szolgáló baráti viszony ápolására a két ország között alig van hathatósabb eszköz, mint egymás szellemi értékeinek megismerése és a kulturális összeköttetések ápolása. Magyarország érvényben akarta tartani azokat a szerződéseket, amelyeket a két ország korábban megkötött.

A magyar kormány különös súlyt helyezett a Bécsi Magyar Kulturális Intézet zavartalan működésére, a bécsi egyetemen, az ottani főiskolákon és közgyűjteményeknél betöltött magyar helyek fenntartásának biztosítására, ezenkívül kívánatosnak tartotta a minél behatóbb érintkezés kiépítését a tudomány és a művészet széles területén. Mivel a magyar kormány 1945-ben még nem tartott fenn diplomáciai képviselőt, ezért felhatalmazták a bécsi Magyar Kulturális Intézet főigazgatóját, Miskolczy Gyulát, hogy a kulturális élet síkján magyar kérdésekben a normális diplomáciai kapcsolatok helyreállításáig az osztrák hatóságokkal hivatalosan is érintkezzen.¹⁰

Miskolczy Gyula 1945 telén a VKM felhatalmazásával tárgyalásokat folytatott Magyarország és Ausztria között 1926-ban és 1934-ben létrejött szerződésekre vonatkozóan. Ezek a szerződések – amelyek előkészítő tárgyalásában az 1925-ben a Bécsben működő magyar levéltári delegáció tagjaként Miskolczy is részt vett – fontos kiindulópontot jelentettek a háború utáni osztrák-magyar kapcsolatok vonatkozóan. És amelyek az állami levéltárakban közös szellemi tulajdonnak nyilvánított anyag tekintetében Magyarország számára olyan előnyöket biztosított, amelyeket Ausztria egyetlen más, az Osztrák-Magyar Monarchiából kiszakadt utódállamnak sem adott meg. 1934-ben pedig megállapodás jött létre a bécsi múzeumok és könyvtárak anyagára vonatkozóan. Ennek a megállapodásnak alapján jelentős műkincsek kerültek Magyarországra. Magyarország lemondott ugyan minden további igényéről a fent említett anyagra, de fenntartotta magának a jogot egy kormány megbízott tartására, akinek a szerződés jelentékeny jogkört és betekintési jogot biztosított az intézetek adminisztratív irataiba.

Hosszas tárgyalások után Miskolczy és az osztrák fél arra a megállapodásra jutottak, hogy Ausztria kormánya hallgatólagosan érvényesnek ismeri el az 1926-os és 1934-es szerződéseket, és a magyar hivatalos kiküldöttek működését nem gátolja. A magyar küldöttség vezetője a megbeszéléseken kilátásba helyezte, hogy a politikai kapcsolatok helyreállításával Magyarország és Ausztria min-

9 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

10 UMKL-XIX-I-1e. 1945-69.636

den szerződését újra átnézik, mivel több pont elvesztette aktualitását a megváltozott körülmények miatt, más rendelkezések pedig revízióra szorulnak.¹¹

Nem közvetlenül a totális összeomlás után – amikor Németország megítélése a legnegatívabb volt –, hanem 1945-1946 fordulóján is úgy látták vezető magyar politikusok és diplomaták, hogy Németország hosszú évekig nem lesz tényező Európában.¹²

A magyar kultúrdiplomácia követendő irányvonalát Miskolc Gyula a hivatalos állásponttól eltérően, szélesebben értelmezte. 1946. augusztus 9-én a VKM számára javaslatot készített a nemzetközi együttműködés lehetőségeiről. Ebből látható, hogy Miskolc is tisztában volt a korabeli magyar és nemzetközi megítéléssel, ezért a német hatást ő sem tartotta kívánatosnak, ugyanakkor az osztrákot fontosnak ítélte. Meglátása szerint a magyar kultúrában fontos szerepet játszik a közép-európai hatás, amely Ausztrián keresztül jut el a magyarsághoz, és amelyet a magyar szellemiség válogatás nélkül, egyik napról a másikra nem kiszöbölhet ki. A történelmi múlt és a jövő szempontjából megítélve arra figyelmezteti a VKM-et, ha Béccsel megszakitjuk az összeköttetést, akkor megszakad a kapcsolat saját múltunkkal is.¹³

Az egyetemes és az osztrák kultúra összefüggéseit jól ismerő Miskolc Gyula professzor érvek sorát sorakoztatta fel Ausztria kiemelt fontossága mellett. Bécs kultúrdiplomáciai jelentőségét mindenekelőtt a szomszédos országban élő magyarság szempontjából tartotta meghatározónak. Példaként említette, hogy az 1920-as években a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete tagjainak jelentékeny részét az utódállamokban élő magyar egyetemi hallgatók tették ki. Ezek a fiatalok országaikból még elemi ismereteket sem hoztak magukkal a magyar kultúráról, a magyar irodalomról, művészetről és történelemtől, – a bécsi egyetemi éveket használták fel ismereteik pótlására. Miskolc úgy ítélte meg, hogy Bécs kiemelt fontosságát a II. világháborút lezáró békekötés után is megtartja, és ugyanolyan kulturális missziót fog betölteni, mint Trianon után.¹⁴

Miskolc Bécs melletti érvelését ezután nemzetközi szempontokkal támasztotta alá. Ausztria kultúrdiplomáciai fontosságát Magyarország számára azzal indokolta, hogy Bécs kulturális vezető szerepét a nagyhatalmak is elfogadják. Véleménye szerint a nagyhatalmak Ausztriának a Németországtól délkelet felé eső régióban vezető szerepet szántak. Tétéle alátámasztására Béthonart francia tábornokot idézte: „Bécsnek kell az összekötő kapocsnak lenni Nyugat és Kelet között kulturális téren”.

Miskolc Magyarország nyugat-európai kultúrdiplomáciai orientációja alakítása szempontjából is Bécs tartotta kiindulópontnak. Az volt a meglátása,

11 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

12 Kis Újság, 1946. május 26.: J 946. június 16.

13 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

14 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

hogy bármennyire is üdvös a nagyhatalmakkal felvenni a közvetlen érintkezést, mégsem lehet megakadályozni, hogy ezek az idegen kultúrák Bécsben vegyenek fel olyan arculatot, amely az Európa délkeleti részén lakó népek hagyományának, művelődési fokának megfelel. Végső következtetése: a francia vagy angol kultúrával való kapcsolatban sem kerülhetjük meg Bécsset. Egyszerűen azért, mert ezek a nagyhatalmak így gondolják el kultúrájuk kisugárzását.¹⁵

Miskolcgy a magyar kultúrdiplomácia meghatározó fontosságú orientációválasztása idején arra is felhívta a kultúrpolitikai vezetés figyelmét, hogy a győztes nagyhatalmak nem akarják a németiség által elsősorban képviselt közép-európai kultúrát az emberi művelődésből huzamosabb ideig kiűzni. Úgy látta, hogy Németország szörnyű pusztulása és politikai elszigeteltsége még hosszú évekre meggátolja a német népet kulturális működésében, és a győzők ezt az időt szeretnék arra kihasználni, hogy a közép-európai kultúra súlypontját, amennyire a lehetőség csak megengedi, áthelyezzék Ausztriába. Igazolására elmondja, hogy a nagy német könyvkiadó cégek vagy átköltöztek Ausztriába, vagy legalábbis ott fiókokat nyitottak. Miskolczynak arról is volt információja, hogy a könyvkiadás terén Svájc is keresi a kapcsolatot Ausztriával. A jövőt illetően úgy ítélte meg, hogy Németországgal előreláthatólag évekig nem lesz Magyarországnak számottevő kapcsolata, és hogy földrajzi helyzetünknel fogva korlátozhatjuk, de teljesen fel nem adhatjuk közép-európai kulturális pozíciónkat, így egyértelművé válik Bécs jelentősége a magyar kultúrdiplomáciában.¹⁶

Miskolcgy szerint az osztrák kormányokkal kötött kulturális szerződéseket Magyarországnak át kell mentenie és az új idők új szellemének megfelelően revideálni kell. Miskolcgy arra is rámutatott, hogy az Ausztriához fűződő viszony több egy bilaterális kapcsolatnál, mert ennél az együttműködésnél tekintettel kell lenni arra is, hogy a kulturális tényezők nemcsak Ausztriával, hanem Svájjal és az egész német nyelvterülettel való kulturális kapcsolatokat is szolgálják.¹⁷

Miskolcgy Gyula az ország nemzetközi megítélése és az elszigeteltségből való kitörés érdekében szükségesnek tartotta Bécsset a magyar kultúra nagy fontosságú centrumává fejleszteni. Úgy látta, hogy a történelmi múlt és a kulturális szerződések alapján az Ausztriához fűződő viszony különleges, amit tovább kell fejleszteni. A kérdés politikai fontossága miatt más országoktól eltérően Ausztriában a magyar kultúra és tudomány pozícióinak megtartását elsőrendű feladatként értékelte. Bécs kultúrdiplomáciai fontosságának komplex megközelítése Miskolcgy részéről abból is látható, hogy a Habsburg Monarchiához fűződő négy évszázados osztrák-magyar kapcsolat mellett a Trianon utáni helyzetben a két ország viszonya bármely utódállamnál szívélyesebb volt, és hogy Bécs az utódállami magyarság kulturális-tudományos fejlődésének meghatározó fontos-

15 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

16 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

17 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

ságú központja, a magyar kultúrával való találkozás egyetlen lehetősége maradt.

A Miskolczy által feltételezett sajátos osztrák szerep kedvezett volna ama magyar kultúr diplomáciai cél megvalósításának, amely Magyarország nemzetközi elszigeteltségének a felszámolását, az ország jó hírének helyreállítását, valamint a világkultúrához való viszonya rendezését tűzte ki célul. A II. világháború után egy korábbi történelmi tapasztalat alapján úgy gondolta, hogy az utódállamokban élő magyarság a bécsi egyetemeken fogja taníttatni gyermekeit, ahol a nemzetközi szintű képzés mellett elsajátítják a magyar kultúrát is. A Miskolczy Gyula által megfogalmazott koncepció azonban 1945-1946-ban nem számolt az-
zal, hogy a világ politikailag rövidesen kettészakad. Ekkor még nem láthatta, hogy 1948 után Bécs nem az európai kisugárzás és összetartozás központja lesz, hanem a két világrendszert elválasztó törésvonal egyik frontvárosa.

A magyar kulturális vezetés néhány elvi kinyilatkoztatáson és tárgyalási felhatalmazáson kívül nem részesítette Ausztriát különös preferenciában. Az angolszász, de különösen a francia kultúrához fűződő kapcsolatok mellett az együttműködés csak bizonyos területekre korlátozódott. A széles körű magyar-román kapcsolatokhoz, illetve a magyar-szovjet együttműködéshez viszonyítva szintén kevés valósult meg. Miskolczy Gyula ennek ellenére továbbra sem adja fel, hanem kezdeményezéseket tesz a tudomány és a kultúra különböző területein, ahol arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos Bécsben működő tudományos intézmények, mint a Pazmaneum, a Magyar Történetkutató Intézet, a Collegium Hungaricum, a Theresianum, és a Magyar Hadilevéltár milyen fontos szerepet játszhatnak a magyar-osztrák kapcsolatok fenntartásában. Arra is figyelmeztet, hogy milyen potenciális lehetőségei vannak az 1934-ben kötött kulturális egyezménynek, amelynek alapján Magyarországnak lehetősége van vendégprofesszort tartani a bécsi egyetemen, lektorátusokat működtethet a főiskolákon és ösztöndíjasokat küldhet Ausztriába, valamint könyvek és kiadványok fordítását végeztetheti el.¹⁸

A potenciális lehetőségekből az osztrák-magyar kapcsolatok területén néhány azért megvalósult, így az ösztöndíjas együttműködésben történt előrelépés. Az Országos Ösztöndíjtanács által 1945. augusztus 23-án kiírt kutatási pályázatok

18 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026; Pedig Miskolczy nagyon bízott a magyar-osztrák kapcsolatokban. A kiváló történészt szinte egész élete és munkássága Bécshez kötötte. Miskolczy Gyula 1914-ben a bécsi udvari levéltárban kezdte tudományos pályáját. Az 1. világháborúból visszatérve, 1921-től a Bécsi Magyar Intézetben dolgozik. 1925-től ismét Bécsben működött, mint a magyar levéltári bizottság tagja. 1930-tól a Római Magyar Intézet vezetője, 1933-ban lett az MTA levelező tagja. 1935-től a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója és a bécsi egyetem professzora. A kommunisták hatalomátvétele után végleg Bécsben telepedett le. Külföldre távozása miatt akadémiai tagsága az MTA 1949. évi átszervezésekor megszűnik. 1962-ben halt meg Bécsújhelyben. Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata alapján Miskolczy Gyula akadémiai tagságát visszanyerte. Magyar Életrajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. p. 221-222.; A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai. p. 192.; Akadémiai Kislexikon. p. 123.

közül a bécsi Collegium Hungaricumba öt, a bécsi Történettudományi Kutatóintézetbe két kutató pályázhatott. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium által az 1945-1946-os akadémiai évre alapított új ösztöndíjak közül tíz szólt Ausztriába.¹⁹ A kulturális kapcsolat része, hogy 1945-ben a bécsi rádió játszotta Wehner Tibor és Hegedűs Miklós darabjait. A zenei kapcsolatok bővítésére más kezdeményezések is történtek. 1945. augusztus 4-én Kun Imre, a Hangversenyszervezők Szabad Szakszervezetének elnöke az 1945-ös salzburgi ünnepi hangversenyek után szerette volna Bruno Waltert és az ott szereplő további két karmestert budapesti vendégszereplésre meghívni. Bruno Walter magyarországi látogatására azonban nem került sor.²⁰ Az egyetemi igazolások miatt keletkezett tanárhiányt pedig két magyar tanársegéd, Foltényi István és Szamos Gábor bevonásával igyekeztek csökkenteni.²¹

A civil társadalom részéről is történtek lépések az osztrák-magyar kapcsolatok ápolására. A Művészeti Tanács kezdeményezésére 1945 augusztusában elsők között jött létre a Magyar-Osztrák Művelődési Társaság. A társaság díszelnöke gróf Teleki Géza és Kővágó József lett, elnöke Márai Sándor, alelnökök pedig Bernáth Aurél, Veress Sándor, Ortutay Gyula és Szekfű Gyula voltak. A társaság főtitkárává Cs. Szabó Lászlót, ügyvezető titkárnak Borbíró Virgilt választották.²² 1946 januárjában Wehner Tibor újból fellépett Varga Tibor hegedűművész társaságában a Collegium Hungaricumban.²³

A magyar-osztrák együttműködés része az is, hogy a bécsi Magyar Kulturális Intézetben 1946. november 12-én dr. Kurt Frieberger minisztériumi osztályfőnök tartott előadást „Österreich und Ungarn, das Erinnerungsbild eines Menschenlebens” címmel. 1947. március 28-án Miskolczy Gyula előadására került sor „Der Wiener Geist im Vormärz und der Völkerfrieden im Donaauraum”, 1947. április 15-én dr. Balázs János minisztériumi osztálytanácsos előadására „Strömungen in der Ungarischen Literatur von heute” címmel. További előadást tartott még Miskolczy Gyula „A magyar parasztkérdés története napjainkig”, Boglári Gyula: „A modern technikai és mindennapi élet”, valamint Dér Béla „Sammelweis Ignác” címmel. Az osztrák-magyar tudományos kapcsolatokhoz tartozik, hogy Irmgard Lindeck-Pozza és E. Holzmair a „Revue”-nél működött közre. Magyar oldalról Barta István tanulmányozta Ausztria történelmét.²⁴

Több híres magyar intézet, így a Történetkutató Intézet, megfelelő szakembe-

19 Magyar Közlöny, 1945. 108. sz.; Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. 1946. Budapest, p. 41.

20 UMKL-XIX-I-II. 33455-1945.

21 UMKL-XIX-I-Ie. 1945-21.491.

22 Szabad Szó, 1945. január 29.

23 UMKL-XIX-I-Ie. 1947-142.503.: Domokos Kosáry: The Idea of a Comparative History of East Central Europe: The Story of a Venture. Historians as Nation-Builders, Central and South-East Europe. Macmillan Press, School of Slavonic and East European Studies, University of London p. 136.

24 UMKL-XIX-I-Ie. 1948-250.766.

rek hiányában nem volt képes hivatását betölteni. Érzékenyen érintette az intézet, hogy fontos folyóiratok közül is csak keveset kapott meg. Az osztrák-magyar kulturális együttműködés szempontjából eredményként könyvelhető el, hogy a Történetkutató Intézet 25 éves jubileuma alkalmából rendezett fogadáson megjelent az osztrák közoktatási miniszter, Bécs város kultúratanácsnoka és a tudományos élet több vezető személyisége.²⁵

A magyar vezetés az osztrákokkal kialakítandó kapcsolatoknak 1947-ben még nagy fontosságot tulajdonított. Gyöngyösi János külügyminiszter 1947. március 20-i parlamenti felszólalásában az Ausztriával való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét egyszersmind a hagyományos osztrák-magyar barátság továbbfejlesztése kiindulópontjának tartotta.²⁶ A magyar-osztrák kulturális kapcsolatok 1947-től elsősorban zenei együttműködést jelentettek. Lukács Pál brácsaművész júliusban Bécsben szerepelt²⁷, augusztusban pedig a Bécsi Operaház művészei a Károly-kertben léptek fel. A tudományos kapcsolatok területén számottevő esemény nem történt, csupán annyi, hogy a budapesti 1848-as centenáriumi történészkongresszusra meghívták az osztrák történészeket is.²⁸

25 Nemzetgyűlés Naplója. VII. köt. p. 52.

26 Párttörténeti Intézet Archívuma PTI. Arch. 274. 21/71.

27 Szabad Nép, 1947. július 6.

28 Szabad Nép, 1947. augusztus 12.